

FORUM

Rationalism och romantik, stadsmässigt och lantligt

Stadsbyggande i de nordiska huvudstäderna under 1970- och 1980-talen

av Bo Larsson

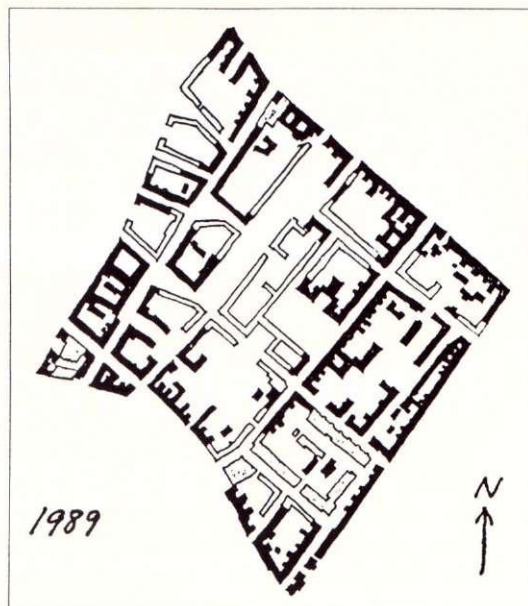
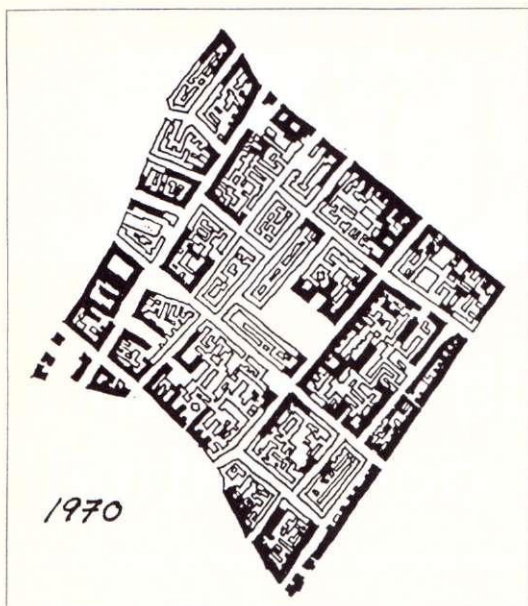
Nedanstående artikel presenterar forskningsprojektet "Stadsgestaltning i nordiska huvudstäder under 1970- och 1980-talen – en jämförande analys". Projektet påbörjades på arkitektskolan i Köpenhamn och håller nu på att slutföras på arkitektskolan i Lund. Artikeln diskuterar teoretiska utgångspunkter för stadsgestaltning idag och behandlar några av huvudtendenserna i stadsgestaltningen i köpenhamns-, stockholms-, oslo- och helsingforsområdena under 1970- och 1980-talen. Undersökningen omfattar innerstadsområden, förortsområden, centralkommunen och förstadskommunerna.

EG :S GRÖNBOK OM STADSMILJÖ 1991 handlar inte bara om ekologi utan även om arkitektur. Grönboken tar avstånd från den internationella stilens likartade hus som skamfilat de historiska stadskärnorna och från den zonuppdelade stadsstrukturen med oändliga monofunktionella förorter i halvlandliga omgivningar. I den funktionsuppdelade enklavstaden minskar förutsättningarna för de oplanerade mötena, spontaniteten, slumpen och därmed för dynamik och kreativitet. Samtidigt blir städerna alltmer lika varandra; deras identitet försvagas.

I de nordiska huvudstäderna avspeglas tydligt 1900-talets allmänna stadsbyggnadstendenser.

1950-talets mjuka, småskaliga funktionalism utvecklades under 1960-talets industrialiserade byggproduktion till ett alltmer storskaligt, rationalistiskt och schematiskt stadsbyggande. Detta kulminerade åren kring 1970, samtidigt som kritiken tilltog: Man sökte mänskligare sätt att bygga staden och ett nytt miljömedvetande växte fram. Några år in på 1970-talet, när "rekordåren" förbyttes i lågkonjunktur, energikris, uthyrningskris och kraftigt fallande bostadsbyggande, började de nya idéerna vinna terräng. Nytänkandet hade dels en politisk-processuell sida, dels en fysisk-gestaltningmässig sida.

I stadsbyggnadsdebatten har det sagts att det är svårare att skapa vackra städer än att skapa vackra hus. Hur ser då den byggda verkligheten ut i de nordiska huvudstäderna efter 1970? Var står nordiskt stadsbyggande idag? Forskningsprojektet "Stadsgestaltning i nordiska huvudstäder under 1970- och 1980-talen – en jämförande analys" behandlar stadsbyggnad som ett arkitektoniskt problem, där undersökningen av bebyggelsen samverkar med en teoretisk diskussion om stadsgestaltningsprinciper och förutsättningar för en god stadsmiljö. Projektet påbörjades med medel från Statens Samfundsvidenskabelige

"Sorte firkant", Indre Nørrebro, Köpenhamn. Bebyggelse 1970 och 1989. Svart: bevarad bebyggelse. Vitt: riven bebyggelse (t. v.) och ny bebyggelse (t. h.).

Forskningsråd, Danmark, och slutförs nu med medel från Byggforskningsrådet, Sverige.

Stadsbyggnadstyper och stadsideal

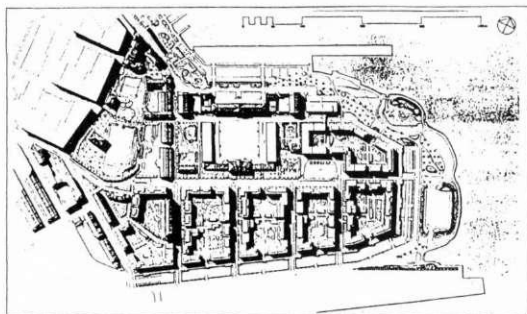
Arbetet utgår från hypotesen, att det finns ett begränsat antal huvudtyper av stadsbebyggelse och att varje sådan typ hänger samman med en viss relation privat-halvprivat-offentligt och en viss relation mellan den byggda miljön och naturen, och att varje typ har en viss "grammatik", dvs. vissa grundläggande utformningsregler. Vidare utgår arbetet från att varje plats är unik, och att särskilt goda miljövaliteter kan uppnås, om bebyggelsen speciellt är anpassad till platsen och dess karaktär ("genius loci"). Det är analysens utgångspunkt, att det är meningsfullt att fokusera intresset på stadsgestaltningen, och låta det sociala livet och de funktionella förhållandena falla utanför analysens ram.

Den teoretiska diskussionen utgår från tre grundläggande stadsbyggnadstyper: Bebyggelse längs gator (specialform: kvartersbebyggelse), kring gårdar och fritt belägna byggnader. *Gatubebyggelsen* uttrycker principiellt idealet att bo utåtvänt, i direkt kontakt med stadens helhet av offentliga rum, medan *gårdbebyggelsen* (ev. hus-

klungan) uttrycker den lokala gemenskapen kring en gemensam yta. En parallell i större skala är *enklaven*, den lilla "staden i staden", som är en liten värld för sig själv, men som inte har tydliga kopplingar till grannområdena eller till stadens helhet. *Punktbebyggelsen*, eller *det fristående huset i landskapet*, uttrycker en koppling till naturen snarare än till staden och till det privata – den enskilda byggnaden – mer än till gemenskapen eller stadens liv.

Stadsbebyggelsen kan också karakteriseras med stadsidealet: Storstadsmässighet, småstadsmässighet, trädgårdsstad eller det gröna förstadslandskapet med urban eller rural prägel. Därtill kommer den överordnade strukturen: Är den sammanhängande eller fragmentarisk? Läggs tonvikten helt på lokalområdet eller finns det ambitioner att skapa större helheter och sammanhang?

Stadsidealet har beröringspunkter både med de tre stadsbyggnadstyperna och med planeringens överordnade tanketraditioner: den rationalistiska och den romantiska traditionen. Rationalismen innebär en tro på att det är viktigt att styra, planera eller lägga tillräta utvecklingen genom tydliga principer, system eller liknande, medan

Skatudden, Helsingfors.

romantiken innebär att spontanitet, mångfald, intuition och irrationalitet prioriteras högre.

Ett stort antal bostadsprojekt av olika typ och läge har inventerats i de fyra huvudstäderna. Undersökningen omfattar såväl central- som förstadskommunerna. I det följande skall nämnas några huvudintryck från undersökningen. Av utrymmesskäl nämns bara några av de mest illustrativa studieobjekten.

Innerstäderna

Innerstäderna har i huvudsak tre typer av förnyelseområden: För det första själva cityområdet, som inte behandlas i större omfattning i detta forskningsprojekt. För det andra den täta, slutna kvartersstaden runt city. För det tredje äldre institutions-, hamn-, industri- och järnvägsområden, som ofta ligger i gränzonen mellan innerstaden och förstäderna.

Förnyelsen i den täta kvartersstaden – från totalsanering till anpassning och bevarande

Under hela perioden från funktionalismens genombrott kring 1930 till början av 1970-talet fanns inom stadsförnyelsen en tydlig strävan att frångå den slutna kvartersstaden. Det tidiga 1970-talets förnyelse i de fyra innerstäderna innebar ofta att gammal kvartersbebyggelse fick ge vika åt ny flervåningsbebyggelse som bara fragmentariskt eller inte alls underordnade sig den gamla kvartersstadens "grammatik".

Under mitten av 1970-talet började den slutna kvartersstaden på nytt bli ett föredöme. Större vikt än tidigare lades vid gaturummens utformning och den historiska kontinuiteten. Intresset

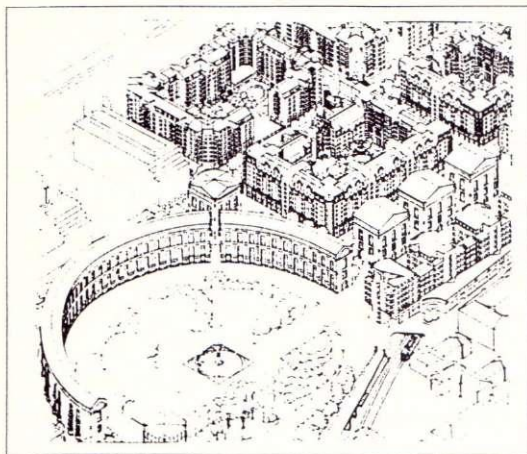
för att bevara äldre bebyggelse ökade och nya byggnader anpassades i högre grad än tidigare till omgivande bebyggelse. Till en början "urholkades" till stor del kvarterens inre efter storgårdsprincipen, men senare lades större vikt vid att bevara de småskaliga gårdsmiljöerna eller att bygga tätt också i kvarterens inre för att öka exploateringen. I många fall bryter dock ny bebyggelse i den täta kvartersstaden mot dennas logik. Så är fallet när de flesta entréer – och ibland trafikangöring – finns på gårdssidan och gatufasaden framstår som en "baksida" eller när fasaderna blir för långa och monotona i förhållande till den äldre kvartersstadens variation och begränsade skala. Sådana svagheter präglar bl. a. Indre Nørrebro-saneringen i Köpenhamn.

På andra håll har man medvetet arbetat med en arkitektur som både är tidlös och traditionsenlig och väl anpassad till omgivningen. I Stockholm, Oslo och Helsingfors är många projekt inspirerade av 1930-talets sobra modernism, samtidigt som man i skala och färg anpassat sig till omgivningen.

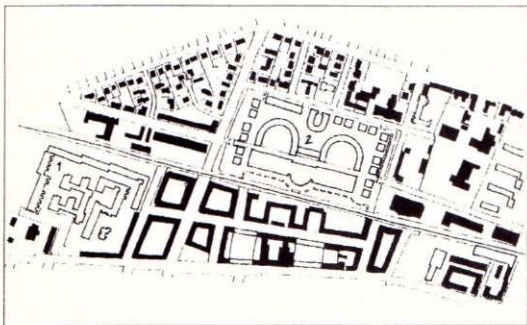
Till de största förnyelseprojekten i de täta kvartersstadsområdena i Stockholm, Oslo och Helsingfors hör Riddarsporren, Bjølsen resp. Näckrosparken. Här förenas gammalt och nytt till slutna kvartersbebyggelse på ett sätt som väl stämmer med områdets karaktär, samtidigt som det tillförs nya kvaliteter.

Äldre institutions-, industri-, hamn- och järnvägsområden – en viktig resurs

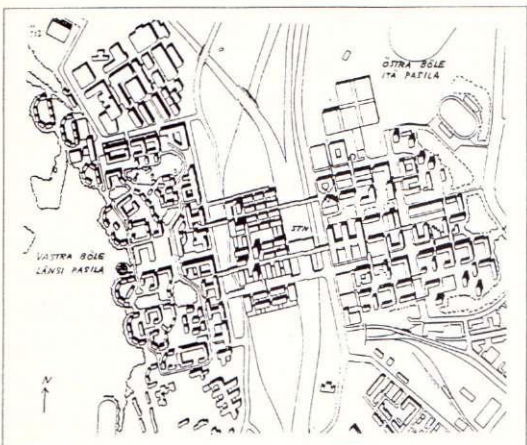
Moderniseringen av transportsystemen och den industriella produktionen har öppnat stora, välbelägna områden för ny bebyggelse. Hamnfrontsproblematiken togs upp på ett överordnat sätt i stadsplanetävlingarna om Oslo hamn 1982–83 och Köpenhamns hamn 1984–85. Genomförda hamnfrontsprojekt visar betydelsen av att "förankra" planen i intilliggande bebyggelse, som samtidigt får nya kvaliteter. Ofta blir det naturligt att låta projektet utgöra en fortsättning på kvartersstaden. På Skatudden i Helsingfors har man genom tydliga gestaltungsregler fått en homogenitet, men samtidigt en välgörande och

Detalj från Södra Stationsområdet, Stockholm.

Köpenhamn (Frederiksberg), området kring Finsensvej med Solbjerg Have (1) och Dalgas Have (2).

Böle, Helsingfors.

naturlig variation, genom att varje kvarter är uppdelat på flera byggherrar, byggföretag och arkitekter. Man har således vidarefört det traditionella sättet att bygga stad. Kv. Hamnvakten i Stockholm förmedlar kontakten mellan Södermalms kvartersstad och Hammarbyhamnen genom att den nya bebyggelsen fångar upp angränsande gatulinjer och riktningar.

Utbyggnad på f. d. järnvägsmark kan liksom överdäckningar ge en sammanhängande gatu- och kvartersstruktur. Exempel på detta är överdäckningen av Söderleden och utbyggnaden av Södra Stationsområdet i Stockholm, där dock relationerna gata/gård ibland är något oklara. Idéprojektet Vesterbro Baneby i Köpenhamn innebär att Vesterbro skall förbindas med sydhamnen över den nuvarande godsbangården.

Bostadsbyggnandet på äldre industriområden har varit särskilt omfattande i Köpenhamn. I de flesta av dessa projekt har man valt en förortsliknande karaktär i stället för att söka anpassning till omgivande kvartersbebyggelse.

Hur skall övergången mellan innerstad och förstad utformas?

I övergångszonen mellan innerstad och förstad står valet mellan en skarp gräns eller en gradvis uppluckring, mellan att utvidga och avrunda den täta kvartersstaden eller att bygga på ett öppnare, mer förstadspräglad sätt. Stockholm och Helsingfors har tydligt avgränsade innerstäder medan Oslo och Köpenhamn har en bredare övergångszon. En egenhet för Oslo är de småstadsliknande låghusområdena (Rodeløkka, Kampen och Vålerenga), som direkt är knutna till stenstaden. Typiskt för Köpenhamn är "utskotten" av tät, innerstadsliknande bebyggelse längs de radiella huvudgatorna genom äldre förstadsområden, där sidogatorna domineras av villabebyggelse.

Solbjerg Have och Dalgas Have är två bostadsprojekt, som ligger nära varandra i utkanten av Köpenhamns innerstad (Frederiksberg). De illustrerar två helt olika arkitekturideal: 1970-talets inåtvända självförvaltningsideologi och varierade "spontana" former kontra 1980-talets strikta, geometriska nyrationalism.

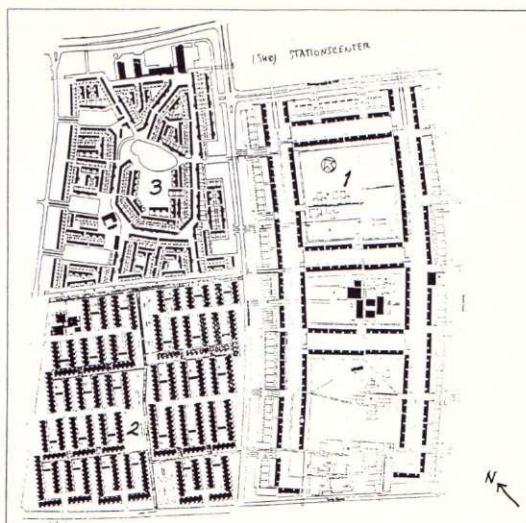
Böle, en kommunikationstekniskt välbelägen "port" och cityavlastning till det centrala Helsingfors illustrerar utvecklingen från det tidiga 1970-talets rätvinkliga systemstad med genomförd vertikal trafikseparering (Östra Böle) till 1980-talets mjukare, terränganpassade kvartersstad med traditionella stadsgator och blandad trafik (Västra Böle). Grannområdet Gumtäkt är ett kombinerat universitets- och bostadsområde, där bebyggelsen lagts som små täta enklaver i ett grönt stadslandskap. Här börjar förstadsområdet.

Förstadens flerbostadshus: Kvartersstad eller parkstad? Stor eller liten skala?

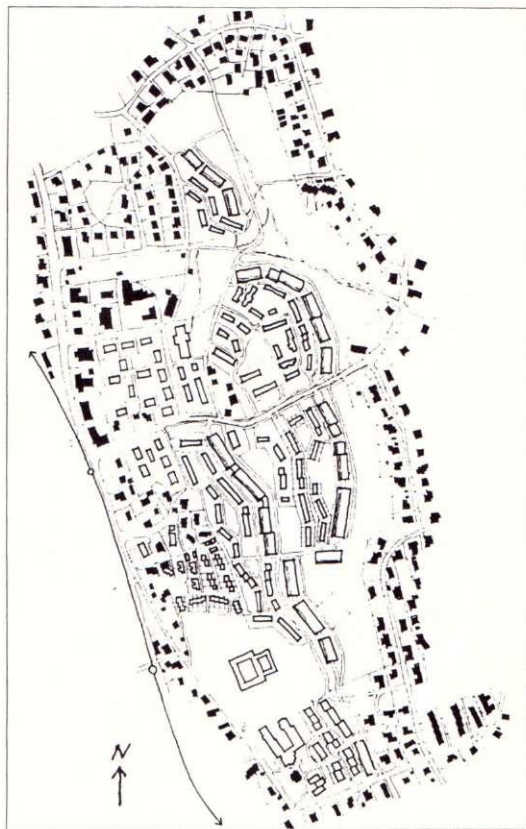
Uppmjukningen under 1970-talet

Den rationalistiska och monotona "löpande band"-arkitekturen präglade ännu i början av 1970-talet många av flerbostadshusen i alla fyra städernas förorter. De schematiska, kranspårsanpassade stadsplanerna med parallella huslängor, räta vinklar och oklara stadsrum finns i särskilt hög grad i stockholmsområdet, men även på många håll i köpenhamns- och helsingforsregionerna.

Under 1970-talet började man generellt arbeta mer medvetet med stadsrum och landskapsanpassning. Ett vanligt motiv var att gruppera husen kring gemensamma gårdar – t. ex. Romsås i nordöstra Oslo – men man byggde också längs bilfria gator – t. ex. Vejlebroparken (Ishøj) vid Köpenhamn och Kista (Järvafältet) i Stockholm. I Oslo utvecklades en särskild typ av terrasserade flervåningshus med källargarage. Husen byggdes oftast som friliggande parkbebyggelse i det gröna förstadslandskapet, och kombinerades ibland med radhus. Man utvecklade också egentliga terrasshus i trappstegsform, anpassade till branta sluttningar. I Köpenhamn övergick produktionen alltmer från flervåningshus till "tätt-låg"-bebyggelse. 1970-talets stadsplaneideologi bestämdes av att produktionsrationalism och systemtänkande successivt upphörde som ideal till förmån för en inriktning mot boendegemenskap och landskapsanpassning. 1980-talet präglades – i mindre grad i Oslo än i de övriga stä-

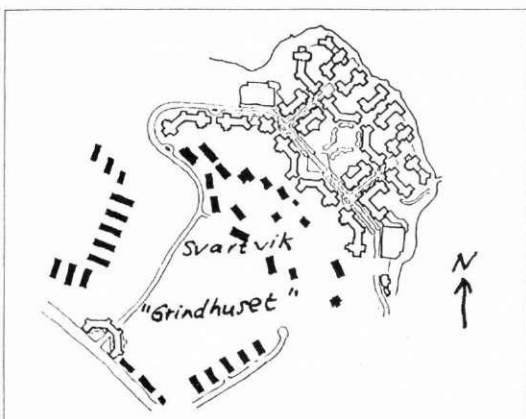
Del av Ishøj vid Köpenhamn med tre enklaver. Vejlebroparken (1): Hyreshus längs långa, breda gator utan bilar. Strandgårdsparken (2): Rätvinklig radhusbebyggelse. Gadekæret (3): Ett småstadsinspirerat "tätt/lågt"-område.

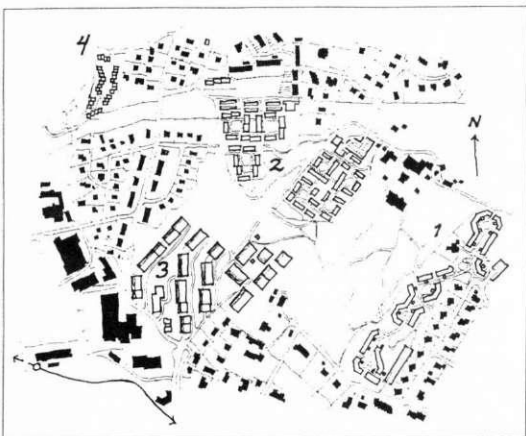
Nordseter, Oslo. Terrasserade flervåningshus och radhus i ett grönt förstadslandskap. Svart: äldre hus. Vitt: nya hus.

Skarpnäck, Stockholm. En ny, varierad kvartersstad.

Minneberg, Stockholm. En stadsplan i nybarock. Svart: äldre hus. Vitt: nya hus.

Skøyen, Oslo. Tåta bostadsenklaver i ett grönt parklandskap: Casinetto (1), Silkesstrå (2), Hoff (3) och Gullkroken (4). Svart: äldre hus. Vitt: nya hus.

dena – av en önskan om en större stadsmässighet också i förortererna.

1980-talets nya kvartersstad

Den nya kvartersstaden har fått störst genomslagskraft i Stockholm (Skarpnäck m. m.). I Helsingfors har den rationalistiska rutnätsplanen förtätats och differentierats så att den alltmer närmat sig den täta kvartersstaden, och kring flera förortscentra har bebyggelsen förtätats till en betydande stadsmässighet. I köpenhamnsområdet har man främst arbetat småstadsinspirerat med bebyggelse längs smala, bilfria gator. I Oslo låter man i huvudsak den täta kvartersstaden vara förbehållen innerstaden. De nya kvartersstadsområdena utgör i regel större eller mindre enklaver utan direkt relation till omgivningen och är i många fall utformade som kompromisser, där man inte tagit steget fullt ut till den klassiska kvartersstadens principer utan endast sökt vissa likheter med den. I rutnätsstaden Skarpnäck utgörs t. ex. bilgatorna av stickgator med vändplatser och det går inte att köra längs hela huvudstråket Skarpnäcks allé.

Mellanformer mellan kvartersstad och parkstad

En betydande del av bostadsområdena är mellanling mellan tät kvartersbebyggelse och öppen parkbebyggelse. I Danmark är det vanligt med en kombination av låga våningshus och småhus, där byggnaderna antingen ligger längs stråk, men utan att bilda egentliga kvarter, eller kring gårdar. I Stockholm är bostadshusen normalt högre och man arbetar ofta med en kombination av gatu- och gårdsbebyggelse. Också friliggande "hus i park" kan ligga så tätt att de bildar ganska välvgränsade stadsrum (Ekensbergs Varv vid Mälaren). I Helsingfors arbetar man ibland med en växelverkan mellan slutna stadsrum och mer parkstadslänkande bebyggelse (Malmgård, Lilla Hoplaxviken). I Oslo förekommer på vissa ställen ganska tätt byggda våningshusområden som enklaver i öppnare förstadslandskap (Casinetto i Skøyen). Den halvtäta stadens kvaliteter ligger just i kombinationen av slutna, välvgränsade stadsrum och en

Malmgård, Helsingfors. Ett varierat område med integration bostäder/arbetsplatser.

öppen, grön stadsmiljö. Detta kan göras på olika sätt, från Casinetts täta stadsenklav omgiven av ett öppet parklandskap till Malmgårds starkt blandade och funktionsintegrerade miljö.

1980-talets parkstad

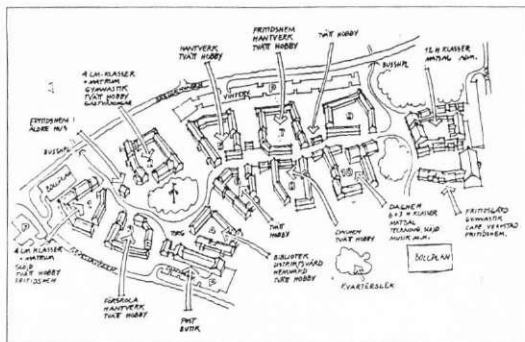
Parallellt med den ökade stadsmässigheten fanns under 1980-talet en tendens till att återknyta till 1930- och 1950-talens parkstad, där friliggande hus på ett mjukt sätt anpassades till terrängen. I köpenhamnsområdet har det t. ex. byggts skärmbebyggelse i ett storslaget parklandskap, "flervåningsvillor", mindre punkthus och gårdsgrupper i gröna förstadslandskap. Motsvarande bebyggelseformer finns även i Stockholm, i något fall med terrasserade fasader. I Helsingfors finns både traditionell parkbebyggelse med friliggande våningshus och små husgrupper kring gemensamma grönytor. I Oslos förorter har större delen av 1970- och 1980-talens våningshusområden parkstadskaraktär.

Småhusområden

- småstäder eller hus i natur?

Strukturalismen kring 1970

Kritiken av de rationalistiskt planerade och monotona våningshusområdena kring 1970 hade sin motsvarighet i kritiken av de monotona

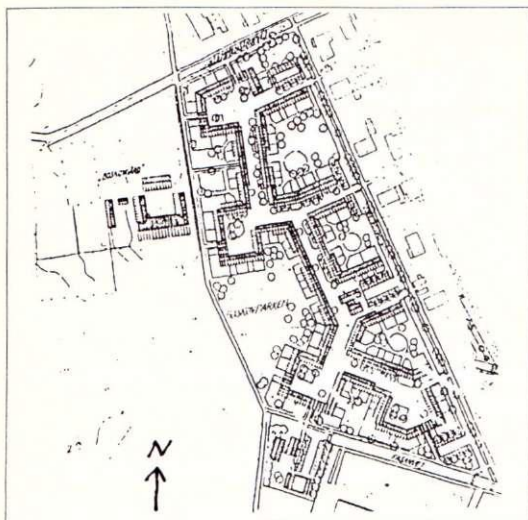
Grimstaby, ett småstadsinspirerat område i Uppsala-Väsby vid Stockholm.

småhusområdena, som dessutom saknade service och naturliga samlingspunkter och var helt uppbyggda på biltrafik. 1970-talets "tät-låg"-princip hade som nyckelord småskalighet, gemenskap, boendeflytande och flexibilitet. I början av 1970-talet dominerades tät-lågprincipen av ett strukturalistiskt system- och modul-tänkande med flexibilitet och med möjlighet för de boende att själva påverka boendemiljön. Modulsystemet gav upphov till rätvinkliga stadsplaner, där bostadsenheterna kunde grupperas längs gränder, kring gårdar eller på ett mera fritt sätt. Skjettenbyen (Skedsmo) vid Oslo är det största området av denna typ. Vissa områden har mer "färdiga" och mindre flexibla hus, som ändå präglas av modulmönster och långa serier. Vissa atriumhus har en inåtvänd karaktär, där väggar mot gränder och platser är nästan fönsterlösa, vilket bryter mot nordisk stadsbyggnadstradition.

Småstaden som förebild

Mot slutet av 1970-talet skedde en allmän uppmjukning av småhusområdena och man återknöt till äldre byggnadstraditioner. Man byggde "riktiga" hus igen i stället för moduler. Systemtänkandet ersattes med ett bildtänkande. Man ville efterlikna småstaden, den gamla trädgårdsstaden eller den lilla byn på landet.

I de småstadsinspirerade områdena byggdes husen längs smala och varierade – i regel bilfria – gator, dit gemensamhetsfunktioner, verksamheter och bostadskomplement lokaliserades. Områdena är dock ofta små isolerade enklaver

Boskovparken i Køge vid Köpenhamn. Gatuhus längs bilfri gata, byggda inom ett samlat projekt.

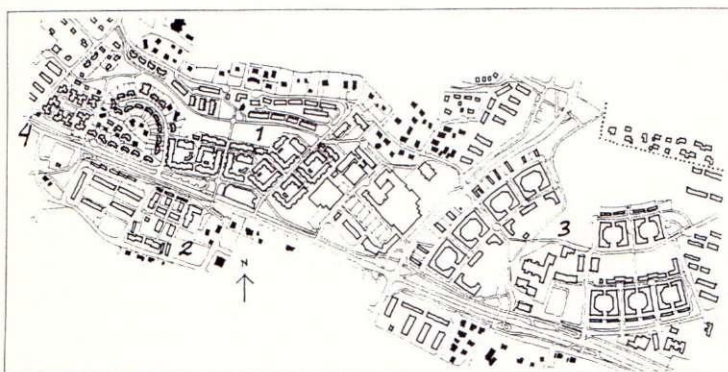

Klemmenstruggård i Køge vid Köpenhamn. Traditionella, individuellt byggda gatuhus längs gator med lokal biltrafik.

och eftersom gatorna ofta är avskurna från omgivningen kommer det inte många utomstående dit, vilket motverkar småstadskaraktären och understryker att det faktiskt är sovstäder med småstadliknande stadsrum. Pionjärer bland denna typ av bostadsområden var Hyldepjældet (Ishøj) och Gadekæret (Albertslund) vid Köpenhamn och Smedby 3 och Grimstaby vid Stockholm (Upplands Väsby). De byggdes av lokala bostadsföretag, Vridsløselille Andelsboligforening resp Väsbyhem, som båda var föregångare inom tät-lågutvecklingen. Under slutet av 1980-talet började man tillåta en begränsad biltrafik med inslag av kantstensparkering i de småstadlika områdena, t. ex. Ved Branddammen (Glad-saxe) och Egebjerg (Ballerup) vid Köpenhamn.

Kring 1980 började man i köpenhamnsområdet (Studiebyen i Humlebæk) göra försök med individuellt byggda gatuhus, liksom i den lilla staden eller byn. Försöket har bara fått enstaka efterföljare men det blev under 1980-talet relativt allmänt med serieproducerade tätt friliggande gatuhus som arkitektoniskt var inspirerade av den gamla småstaden. Exempel är Kottla Strand (Lidingö) samt Mortensrudgrenda (Klemetsrud) i Oslo.

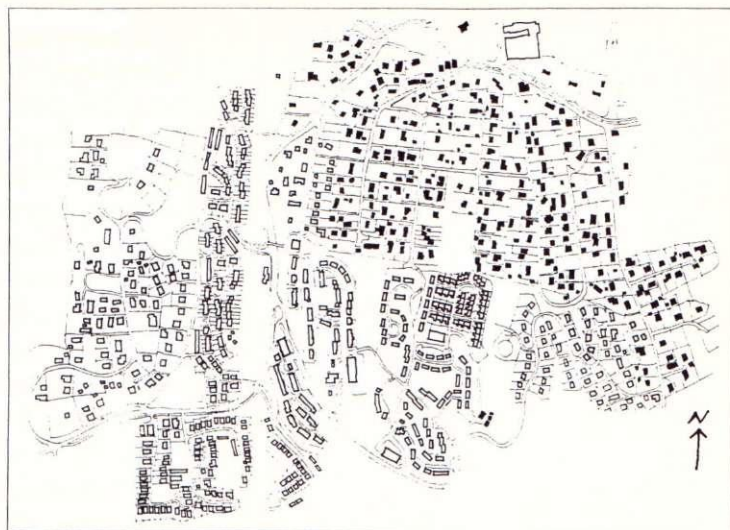
Den halvtäta trädgårdsstaden som förebild
Många områden är mer inspirerade av trädgårdsstaden med väldefinierade stadsrum än av småstaden. Stadsmiljön bestäms av en växelverkan mellan bebyggelse och landskap snarare än att

Området vid Löfstavägen i Hässelby, Stockholm. Ett förtättningsområde, där enklaver, oavhängiga av varandra "pressas ihop", men utan att bilda en genomtänkt helhet: Kv. Skogsalmen m. m. (1), kv. Snöbräcken (2), Västra Smedshagen (3) och kv. Luktviolen (4). Svart: äldre hus. Vitt: nya hus.

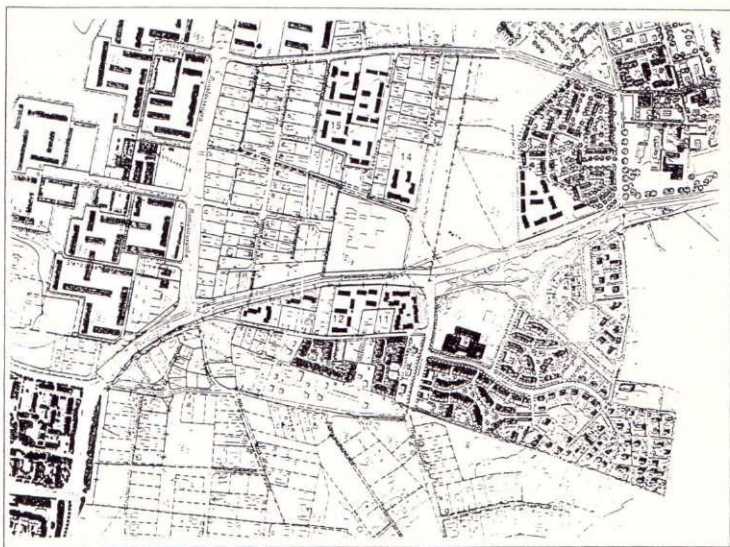

vara dominerad av bebyggelsen (som i småstaden) eller landskapet (som i den glesa villastaden). Slutna stadsrum kan förekomma punktvis längs gator eller kring gårdar men normalt har stadsrummen en förstadsmässig karaktär p. g. a. förträdgårdar, uthus framför husen eller p. g. a. markbehandlingen. Många områden är byggda som gatustäder med en sådan "icke-stadsmässig" karaktär. Gaturummen kan utgöra längre, sammanhängande stråk eller vara begränsade till korta stumpar.

Lørenskog vid Oslo: Småhusgrupper i ett grönt förstadslandskap. Svart: äldre hus. Vitt: nya hus.

På några håll har glesare småhusområden punktvis tätats. Vissa nya småhusområden utgör sammanhängande kompositioner av mindre husgrupper eller enklaver, men ofta saknas dock en genomtänkt sammankoppling av enklaverna.

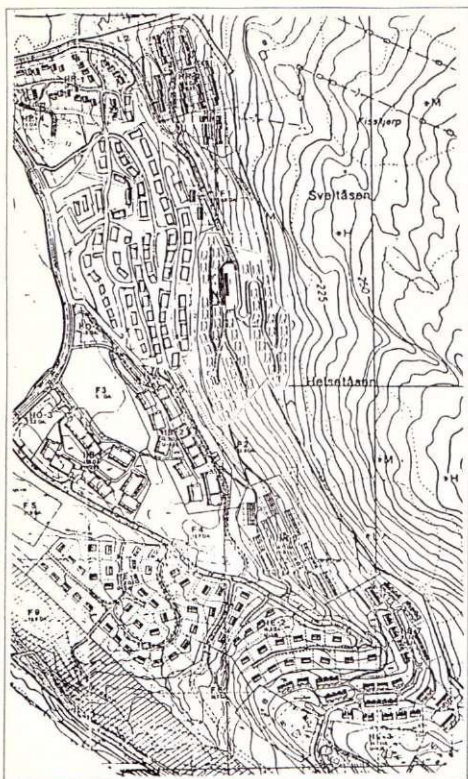
Skomakarböle, Helsingfors. Ett förtättningsområde med enklaver, utan tydligt helhetskoncept.

Bærumsverk vid Oslo består av fyra större stadsdelar som alla är uppdelade i mindre bostadsgrupper – med inslag av flervåningshus – som på ett mer medvetet sätt kopplats samman till helheter. Många bostäder ligger dock långt från områdets centrum, vilket tillsammans med avsaknaden av en förortsbana ger området en bilorienterad karaktär. Bærumsverk illustrerar 1980-talets planering i samarbete med byggföretag och privata markägare, där regionalismen gjort sitt intåg i arkitekturen.

Den glesa småhusstaden

Det gröna förstadslandskapet eller "naturstaden" är en glesare stadsbyggnadsform än den halvtäta trädgårdsstaden. Landskapet och vegetationen

dominerar miljön och bebyggelsen upplevs som punkter i det gröna. Denna stadsbyggnadstyp antar i huvudsak två former: Mindre enklaver omgivna av grönska eller större, sammanhängande småhusområden. De mindre småhusenklaverna uttrycker en lokal samhörighet och ideologin bakom denna kan variera från folklighet och kollektivitet (t. ex. en rad danska "bofællesskaber") till exklusiv avskildhet (t. ex. Irisvik och Granö i helsingforsområdet). Många

Detalj av Helset i Bærumsværk ved Oslo. "Bygatusnuttar" i brant terrång.

danska "bofællesskaber" är arkitektoniskt inspirerade av lantlig bebyggelse och utformade som kringbyggda gårdar eller små byar. Lantligt inspirerade kringbyggda gårdar förekommer ibland i långa serier (t. ex. i Östra Orminge vid Stockholm). I osloområdet finns många exempel på byggnader, inspirerade av äldre norska trähus, belägna kring "tun" eller längs bygator, t. ex. Oksval III-IV på Nesodden. Denna bebyggelsestyp skall ge en känsla av att "bo på landet" snarare än i (för)staden, även om de faktiskt kan ingå i större, sammanhängande förstadsområden.

Den andra typen av grön förstadsbebyggelse är de stora villa- och radhusområdena, som varken uttrycker exklusivitet, kollektivitet eller lantlig inspiration utan snarare vad de faktiskt är: massproducerade sovstäder med i princip likvärdiga hus, även om de kan se olika ut och vara uppdelade på mindre enklaver. Sådana områden byggdes främst under 1960- och 1970-talen.

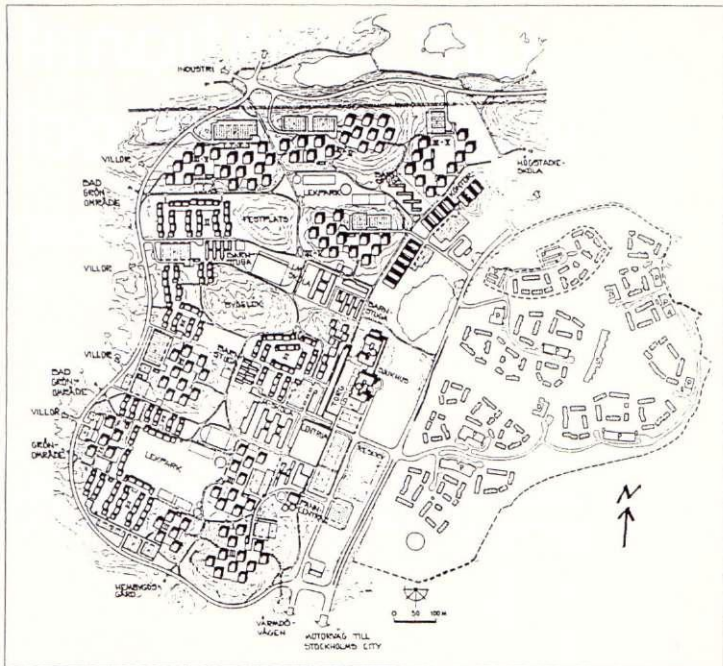
Sammanfattande kommentar

I innerstäderna märks under 1970- och 1980-talen ett allmänt växande hänsynstagande till den äldre miljön och en ökad stråvan att förstärka städernas identitet. Allmänt sett motsvarar utvecklingen i stadskärnorna de mål, som önskas i EG:s grönbok, åtminstone om man jämför med situationen på 1960-talet och kring 1970. Trots detta görs många misstag, vilka kan bero på ekonomiska intressen, villkor för förhandlingsplanering, bristande intresse eller okunnighet, kortsiktigt tänkande, brådska m. m. Typiska sådana misstag är när exploateringen blir för hög, när projekten blir för omfattande eller när lokaliseringen mer styrs av tillfälligheter än av genomtänkt planering. För framtiden tycks behovet av större samlade planstrategier för innerstäderna inkl. hamnområden och gamla industriområden m. m. vara stort. Dessa strategier bör bl. a. arbeta med tydliga kvalitetsprogram och gestaltungsregler för innerstädernas olika delar. Stadsarkitektur, identitet och andra kulturhistoriska värden kommer enligt EG:s grönbok att spela en betydligt större roll i framtiden i "den internationella storstadskonkurrensen".

Under 1980-talet försköts förstadsbyggandet alltmer från nyexploatering mot kompletteringsprojekt. Många projekt har utformats som inåtvända enklaver, oavsett att de ingår i större förstadssammanhang och bidrar till att göra stadsbebyggelsen mer kontinuerlig. Till de bättre exemplen på förtätning med medvetet samspel gammalt/nytt hör utbyggnaden kring viktigare förtortscentra i Helsingfors (t. ex. Malm).

Ett antal relativt stora, helt nya förstadsområden har dock utbyggt sedan början av 1980-talet. Till dessa hör Høje-Tåstrup vid Köpenhamn, Skarpnäck vid Stockholm, Bærumsværk och Søndre Nordstrand vid Oslo samt Malmgård och Håkansböle vid Helsingfors. I sådana områden behöver man skapa en egen och ny identitet, då det saknas direkta relationer till äldre förstadsbebyggelse. Detta görs genom att låta stadsplanen och arkitekturen få en markant karaktär eller genom att betona området natur och topografi i planen.

Uppfattningarna om hur man skulle uppnå bättre förortsmiljöer har varit många och delvis modebetonade. Från ökad naturanpassning till ökad stadsmässighet. Från tonvikt på byggnadsutformningen och närmiljön till tonvikt på den överordnade stadsstrukturen. Från tonvikt på funktionella och sociala aspekter till tonvikt på arkitektoniska och estetiska effekter. Stadsmässigheten inspireras ibland av storstaden, ibland av småstaden. Medan gårdsbebyggelseprincipen i hög grad präglade 1970-talet blev gatubebyggelse mer allmän under 1980-talet. Ofta kombineras dock gatubebyggelse med enklavtänkande och trafikseparering på ett sätt som leder till oklara kompromisser.

Orminge vid Stockholm. Illustration till 1970-talets utveckling från strukturalism och rätvinklighet (Västra Orminge) till terränganpassning och lantliga ideal (Östra Orminge). Båda områdena ritades av samma arkitektkontor under början resp. slutet av 1970-talet.

Undersökningen bekräftar de stadsbyggnadstyper, som beskrevs i början av denna artikel, men det är ofta svårt att karakterisera områdena entydigt. Många områden har en blandad, till synes tillfällig, karaktär och är melanting mellan olika stadsbyggnadstyper. I många fall arbetar man någorlunda medvetet med en viss stadsbyggnadstyp, men bryter ändå mot dennas logik. Förutsättningarna för att skapa goda, lätt orienterbara stadsmiljöer med tydlig identitet blir bättre, om man medvetet och konsekvent arbetar med stadsbyggnadstyperna, om man bygger så att det uppstår naturliga samlade stråk för områdenas liv och rörelse, och om man medvetet utnyttjar lägets kvaliteter.

Utan tvekan har den schematiska trafiksepareringen bidragit till att bostadsområdena blivit endimensionella enklaver utan flöden av människor. Enklavstaden fragmenterar och isolerar, medan förstadsområdena just har behov av så många möten och korsvägar som möjligt för att ett visst mått av stadsliv skall kunna uppstå. Tendensen att bygga gatustäder och täta/låga stadsmiljöer uttrycker en önskan om bättre sociala kontakter och ett rikare stadsliv i förorterna. Undersökningen tyder dock på att just enklavtänkandet motverkar dessa ambitioner. Gatustaden kommer bäst till sin rätt, när gatan leder någonstans.

Bo Larsson, arkitekt och forskarstuderande vid institutionen för stadsbyggnad, Lund, och verksam vid Plan- och Byggnadskonst i Lund AB.

Om funktionalister, höghusidéer och akribi

– en replik till Lennart Holm

av Johan Rådberg

Denna debattartikel hänvisar till ett replikskifte som var infört i nr 1, 1992: Lennart Holm, *Om akribi* och Johan Rådberg, *Om "om akribi"* och till en artikel i nr 2, 1992: Lennart Holm, *Om akribi, igen*.

ATT HÖGHUSIDÉN (höga hus med stora mellanliggande friytor) spelade en central roll i funktionalismens stadsplanetänkande är något som jag hävdar i min avhandling, i artiklar och i föredrag. Det är inte någon löst utkastad hypotes utan ett resultat av många års forskning om stadsbyggandets idéhistoria. Jag är därvidlag i gott sällskap, min bild stämmer väl med vad flera ansedda forskare kommit fram till: Reyner Banham, Kenneth Frampton eller Peter Hall för att bara nämna några¹. Det jag har kunnat tillföra är att placera in de svenska funktionalistpionjärerna och Stockholmsutställningen 1930 i det stora internationella perspektivet.

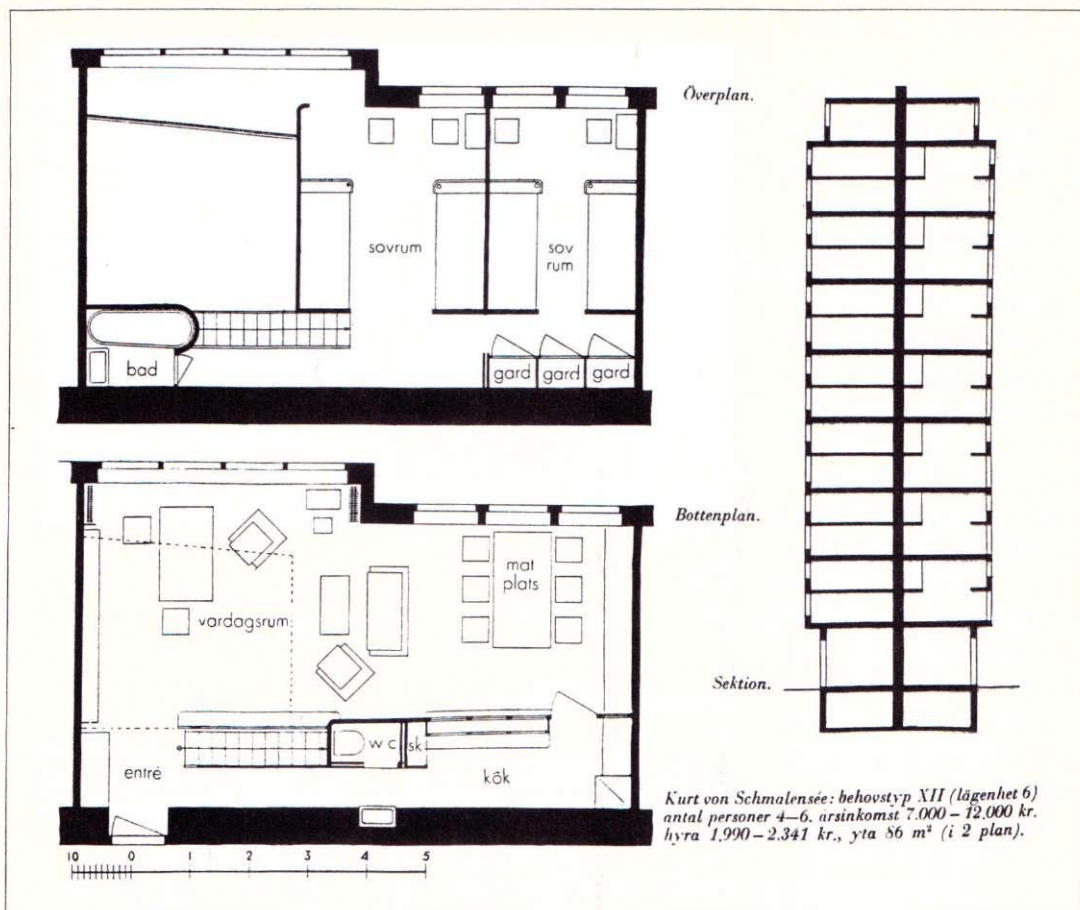
För Lennart Holm verkar denna delvis nya bild av funktionalismen vara oacceptabel. I två känsloladdade inlägg i *Nordisk Arkitekturforskning* (nr 1 och nr 2, 1992) har han likt en gammaldags riddare störtat fram för att försvara pionjärernas ära från vad han uppfattat som ett fult och orättvist påhopp. I det första framförde han diverse illa grundade angrepp på mig som forskare². I sitt senaste inlägg gick han ett steg längre, han satte snudd på sitt eget huvud i pant på att de svenska funktionalistpionjärerna inte hade drivit någon höghuspropaganda under åren kring 1930; detta genom att hänvisa till (a) Stock-

holmsutställningen 1930, (b) till *acceptera* (1931). Om Stockholmsutställningen påstod Lennart Holm – och jag citerar – att den "inte andades om några höghus utan främst propagerade för radhus och 'öppna' stadsplaner". Om *acceptera* (1931) att där "finns ingen höghuspropaganda – tvärtom finns där en kort varning för skyskrapan".

Jag tänker i mitt inlägg ta fasta på dessa påståenden, som vad jag kan finna, är *de enda konkreta sakargument* som Lennart Holm har kommit med i sitt senaste inlägg "Om akribi igen". Frågan är alltså – hur var det med höghusidéerna i Stockholmsutställningen och *acceptera*?

Stockholmsutställningens bostadsavdelning

Stockholmsutställningens bostadsavdelning tillkom efter en inbjuden tävling, vars program sammanställdes av Uno Åhrén och Gunnar Sundbärg. De förslag som ställdes ut i avdelningen för hyreshus presenterades med planer, sektioner och stadsplan i *Byggmästarens* specialupplaga 1930 (det fanns en avdelning för "egnahem" också, men den kan vi lämna därhän i detta sammanhang). Här kan vi snabbt konstatera att samtliga utställda förslag byggde på det nya

funktionalistiska stadsplanesystemet med friliggande lamell- eller skivhus med breda friutor mellan. Fjorton av de femton förslagen bestod av höga hus, som lägst sex våningar och som högst sexton våningar. Endast ett av förslagen var fyra våningar, inget förslag lägre än fyra våningar. Jag återger här det mest slående höghusförslaget, (lägenhet nr 6) ritat av Kurt von Schmalensee: ett sextonvånings skivhus, med lägenheter i två plan. Andra höghusförslag hade ritats av Sven Markelius (lägenhet 7) ett skivhus på nio våningar, också med lägenheter i två plan, och Ahrbom och Zimdahl ett tjockt korridorhus med enkelsidiga lägenheter i åtta våningar.

Hur kan Lennart Holm så framt påstå att Stockholmsutställningen *inte andades om några höghus*? Jag kan bara se två alternativ som kan förklara detta. Antingen har han en alldeles egen definition av "höghus" – ett hus på över sexton

våningar. Eller också har han ansett sig vara så säker på hur det förhöll sig att han inte behövde kontrollera sin minnesbild genom att gå till källan. Det första är inte trovärdigt. Det andra är ett svårartat slarv med akribi.

acceptera (1931)

acceptera skrevs på hösten efter Stockholmsutställningen, inte för att vara en "programskrift" utan för att bryta udden av den stundtals häftiga kritik som riktats mot utställningen, inte minst mot hyreshusavdelningen.³ Hushöjden var en sådan het potatis, i synnerhet i Stockholm, där det fanns en stark falang med Carl Lindhagen i spetsen som ansåg att tre våningar var fullt tillräckligt utanför tullarna. När vi läser *acceptera* i dag måste vi hela tiden hålla i minnet dess karaktär av polemik emot de på 20-talet förhärskande åsikterna som till exempel att låghus (max

tre våningar) var att fördra.

Lennart Holm säger att *acceptera* varnar för skyskrapan. Han syftar på s. 53 där man varnar för skyskrapor som byggts enligt den amerikanska modellen (som syns på bilden) hopträngda på liten yta och som placerats "mitt i ett mörkt och gyttrigt stadsparti utan att riva husen runt omkring". Här har man inte tagit vara på skyskrapans hygieniska fördelar. Varningen gäller däremot *inte* höghusbyggande efter den nya funktionalistiska modellen med stora friytor emellan. Och som återges på bilden (ritad av Uno Åhrén) på sidan mitt emot.

Sidorna 50 till och med 56 i *acceptera* är i själva verket en enda lång plädering för *ett nytt stadsplanesystem* som kallas "det nya öppna"; ett stadsplanesystem som också innebär att *hushöjderna kommer att öka* (om man vill bibehålla exploateringsstalet) vilket framhålls mycket tydligt i slutklämman på sidan 56. Höga hus på stora avstånd är inget att frukta, menar *acceptera*, (i tydlig polemik emot höghusmotståndarna) tvärtom kommer den nya stadsbilden att ge *nya skönhetsvärden*.

"Bygger man städer efter detta öppna byggnadssätt och samtidigt önskar utvinna lika mycket nyttig våningsyta av varje enhet markyta som i äldre stadspartier med deras slutna kvarter och trånga gator, *måste hushöjden ökas liksom även avståndet mellan byggnaderna på ömse sidor om gata och gård*. Vi ser

Projekt till bostadsområde.

Den nya stadsbilden.

Men ej blott kvarteret bör på detta sätt luckras upp för att varje lägenhet skall tillförsäkras sitt kvantum av luft och ljus. Bostaden måste få ett komplement i parker för äldre och lekplatser för barn som ytterligare uppluckrar hela stadsområdet.

Bygger man städer efter detta öppna byggnadssätt och samtidigt önskar utvinna lika mycket nyttig våningsyta av varje enhet markyta som i äldre stadspartier med deras slutna kvarter och trånga gator, måste hushöjden ökas liksom även avståndet mellan byggnaderna på ömse sidor om gata och gård.

Vi ser alltså, hur ett radikalt tillgodoseende av primära krav på bostadens kvalitet redan i stadsbilden förorsakar en fullständig nybildning och ett avvikande från traditionen. Men vi tror även, att det skall ge oss nya skönhetsvärden fast av annan art än den barockens rumsbildande stadsplaneformationer skänkte. Att det öppna stadsplanesystemet nu allt allmänare börjar accepteras, styrker oss i tron på det fåfänga i att motsätta sig ett radikalt och logiskt byggande.

alltså hur ett radikalt tillgodoseende av primära krav på bostadens kvalitet redan i stadsbilden förorsakar en fullständig nybildning och ett avvikande från traditionen. Men vi tror även, att det skall ge oss nya skönhetsvärden fast av en annan art än den barockens rumsbildande stadsplaneformationer skänkte" (*acceptera* 1931, s. 56, min kursivering.)

Denna radikalt nya stadsbild illustreras överst på sidan av ett projekt av Walter Gropius: ett *förslag till bostadsområde med 11-våningars skivhus*, (troligen utvecklat för tävlingen om stadsplan